

II. MAHMUD DEVRİ REFORMLARININ TEBAA TARAFINDAN ALGILANIŞI

Yunus İnce*

Öz

II. Mahmud devrinde yönetilenler için reaya yerine tebaa kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Böylece yönetilenler arasındaki müslüman-gayrimüslim ayrımını ortadan kaldırmak hedeflenmiştir. Bu değişim padişahın/devletin tüm yönetilenlere eşit mesafede olduğunu ilanı olarak okunabileceği gibi Osmanlı yöneten-yönetilen ilişkisinin modernleşmeyle birlikte değişmeye başladığının da göstergesi olarak da kabul edilebilir. Söz konusu döneme dair devletin ya da padişahın bakış açısından tebaanın sosyal, iktisadî, askerî konumu hakkında çok miktarda belgeye/metne ve bu belgelerden/metinlerden yola çıkılarak hazırlanmış pek çok araştırmaya sahibiz. Ancak tebaanın, devrin padişahını ve yaşadığı devri nasıl algıladığı hakkında fazlaca bilgimiz bulunmamaktadır. II. Mahmud, pek çok tarihçi tarafından reformcu, aydın, merkeziyetçi bir padişah olarak kabul edilmektedir. Hatta onun reformlarının Cumhuriyet reformlarına zemin teşkil ettiği kanısı, tarihçiler arasında yaygındır. Bu çalışmada günümüz tarihçileri tarafından yukarıdaki şekilde tanımlanan II. Mahmud devri ve reformları bu reformlardan olumlu ya da olumsuz etkilenen tebaanın gözünden değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı Devleti, II. Mahmud, tebaa, reform, modernleşme*

Abstract

Perception of Reforms by Mahmoud II by His Subjects

During the reign of Mahmoud II, the word tebaa (subjects) began to be used instead of reaya for those being ruled. In this way, an attempt was made to eliminate the distinction between Muslims and non-Muslims among the subordinates. This change can be taken to mean a declaration that the sultan/state was at an equal distance to all the subordinates but it may also be regarded as an indication that the relationships between the ruler and his subordinates in the Ottoman state began to change. We possess numerous documents/texts belonging to the said period about the social, economic and military situation of the subjects from the standpoint of the state or the sultan and various researchers conducted on the basis of these documents/texts. However, we do not have much information about how the subjects perceived the sultan of the period and the period he

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla. E-posta: yunusince@yandex.com
(Makale Gönderim Tarihi: 18.07.2017 - Makale Kabul Tarihi: 20.11.2017)

lived in. Mahmoud II is regarded by many historians as a reformist, intellectual and centralist sultan. Indeed, the notion that his reforms served as a groundwork for the Republican reforms is common among historians. In this study, the period of Mahmoud II, which is described as stated above by today's historians, and his reforms will be evaluated through the perspective of his subjects who were affected positively or negatively by these reforms.

Key Words: *Ottoman State, Mahmud II, subjects, reform, modernization*

Giriş

Osmanlı padişahlarına dair yapılmış araştırmaların, padişahın *padişah statüsü* ve bu statü çerçevesinde gelişen rolleri temelinde şekillendiği görülmektedir. Hâlbuki mutlak hükümdar olmalarının dışında padişahların bir eş ve *baba* olmak hatta Allah karşısında *kul* olmak vb gibi farklı rolleri mevcuttur. Padişahların yaşamlarının önemli bir kısmını kaplayan yönetici statüleri ve bu statüleri çerçevesinde gelişen rolleri söz konusu çalışmalarda ayrıntılarıyla aktarılırken, padişahların da acıları, sevinçleri, hataları ve sevdalarıyla neticede bir insan olduğu hususuna çok fazla değinilmemektedir.

II. Mahmud devri modernleşme çabaları doğrultusunda gerçekleştirilen reformlarla anılır. Söz konusu reformların başında devletin yönetimi altındaki insanlar için reaya (sürü) yerine, tebaa (tabi olanlar) şeklinde bir kavramı tercih etmesi gelmektedir. Zira artık yönetilenler reaya olmaktan çıkmış, bir hanedana tabii olan herkes tebaa olarak anılmaya başlamıştır. Bu anlamda tebaa çok farklı insanların ortak ismi olmuştur. Dolayısıyla reformlar karşısında tebaanın farklı kesimlerinin algısı da farklı olmuştur.

Bu makalede II. Mahmud devri reformlarının tebaa nezdinde nasıl algılandığı, bu algının nedenleri, algının reformların kabulüne etkisi gibi hususlara değineceğiz. Ama önce II. Mahmud'un tebaası hakkındaki düşüncelerini öğrenmemiz gerekiyor. Padişah tebaası için neler düşünmekteydi? II. Mahmud tebaası hakkındaki: “*Ben tebaanın Müslümanını câmide, Hıristiyanını kilisede, Müsevisini de havrada fark ederim, aralarında başka günâ bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavîdir ve hepsi hakiki evladımdır... Bundan böyle tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hıristiyanları kilisede, Müsevileri havrada tanımak isterim*”¹ sözleriyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tebaası için koruyucu bir hükümdar olmak isteğini ve “...memlekette nizâm ve refâhı bizzat sağlama arzusunda olduğunu, kanun ve adaletin sadece başşehirde değil, memleketin her yerinde uygulanması gerektiğini söyledi”. Ayrıca “*Siz Rumlar, siz Ermeniler, siz Yahudiler, hepiniz Müslümanlar gibi Allah'ın kulu ve benim tebaamsınız. Dinleriniz başka başkadır, fakat hepiniz kanunun ve irade-i şahanemin himayesindediniz. Size tarh edilen vergileri ödeyin; bunların kullanılacakları maksatlar sizin*

¹ Kaynar, 1985, s. 100.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

emniyetiniz ve sizin refahınızdır”² şeklindeki sözleri de tebaası için müşfik, koruyucu, şefkatli ve âdil bir padişah olma arzusunda olduğunu ifade eder nitelikteydi. II. Mahmud, tebaasını/kullarını evlatları olarak, kendisini de tebaasının/kullarının *babası* olarak görmekteydi. Nitekim bir vakanüvis onun vefatı hakkında bilgi verirken “*tüm ahalinin en şefkatli babası makamındaydı*” şeklindeki ifadeleriyle onun şefkatini yâd edecekti.³

1- Askeri Reformlar ve Asayişin Temini

II. Mahmud tebaasına karşı ne kadar müşfik olduğunu ifade ettiyse, askeri alanda da bir o kadar muzaffer olma arzusunda idi. Değil mi ki büyük cedit II. Murad zamanından itibaren padişah tuğralarında kullanılmaya başlanan “*muzaffer*” kelimesi, Fatih Sultan Mehmed’den itibaren *zaferlerinin daim olması* dileğiyle “*el-muzaffer daima*” şekline dönüşmüştü.⁴ Elbette ki II. Mahmud da tuğrasında yazdığı gibi daima muzaffer olmayı arzulanabilir ve dahi muzaffer olmak için çalışabilirdi. Hatta en önemli zaferlerinden birisini de kendi ordusuna karşı kazanmıştı. Tarihte daha önce pek çok padişah, kral ya da hükümdar savaş meydanlarında parlak zaferler kazanmıştı. Ancak kendi ordusuna karşı zafer kazanmak tarihte pek az hükümdara ya da krala nasip olmuştu. Yeniçeriler 1826 yılında yeni talim usulünü *gâvur (kâfir)* talimi olarak algılayarak⁵ isyan ettiğinde, II. Mahmud, tebaasını yeniçerilere karşı *Sancak-ı Şerif* altına toplanmaları hususunda “*ehl-i İslâm olanlar livâ-i sa’âdet tahtına müctemi’ ve envâr-ı itâ’at-ı imâmü’l-müslimîn ile mültemi’ olsunlar*” şeklinde çağrıda bulundu.⁶ Padişah, müslümanların emîri (halife) sıfatıyla böyle bir söylem kullanıp, yeniçerileri cihadın hedefi konumuna getirerek ötekileştirmiş, *kâfir* ilan edilen tebaasını yeniçerilere karşı cihada çağırıyordu.

Bir padişah nasıl olup da kendi ordusunu “*kâfir*” ilan etmiş ve nasıl olup da kendi ordusuna karşı cihat çağrısında bulunabilmişti? Yeniçeriler padişahın *kulları* değil miydi? “*Kapıkulu*” askerleri olarak bilinen ve padişahın en yakınında bulunup, korumakla görevli olan, askerler arasında *yeniçeriler* yok muydu? Ocak, asırlarca imparatorluk *zaferlerinin* en önemli unsurlarından biri olmuştu. Hatta devlete ve padişahlara olan bağlılıklarını aşağıdaki gülbankta da ifade ettikleri gibi her fırsatta dile getirdikleri de bilinmekteydi.

² Moltke 1969, s.99. Sadrazam Rıza Paşa’nın benzer ifadeleri için bkz. Engelhardt, 1999, s.72-73.

³ Ahmed Lütfi Efendi, VI-VII-VIII, 1999, s. 1007.

⁴ Kütükoğlu, 1994, s. 73-74.

⁵ Esad Efendi, 2005, s. 58; Ahmed Cevdet Paşa, XII, 1303, s. 181.

⁶ Esad Efendi, 2005, s. 66.

“Allah Allah İllallah, baş üryan, sine püryan, kılıç al kan. Bu meydanda nice başlar kesilir hiç soran olmaz. Eyvallah, eyvallah. Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan, kulluğumuz, padişaha ayan.”⁷

Yine XVII. yüzyılın meşhur bir yeniçeri, şair Kuloğlu, Ocağın padişaha itaatini şu şiirinde dile getirmişti.⁸

“Hünkâra bağlıdır bizim başımız	Hünkârım Kuloğlu 'nu bırakma gözden
Hüdâ'dır cümleye nazar kılıcı	Hizmet etmek bizden, gözetmek sizden
Ülü'l emre itaattir işimiz,	Her ne emir etsen dönmeziz sözden
Gideriz her kanda salsa kılıcı	Biziz ol gedikler yerde olucu”

Görüleceği üzere mahlası dahi *Kuloğlu* olan bir yeniçeri, Ocak mensuplarının kendilerine verilen nimet karşısında birinci vazifesinin padişaha kulluk/itaat olduğunu ifade etmekteydi. Ne olmuş da padişah ile kulları arasındaki bağlılık ortadan kalkmış, neticede yeniçeriler isyan etmişler, II. Mahmud da Ocak mensuplarını *kâfir* ilan ederek, tebaasının da desteği ile Ocağa karşı *cihat* ilan etmişti?

İslâm dinine göre; Allah, her insanın rızkını bahşederdi.⁹ Padişah kendisine kut verilmiş, seçilmiş soya mensup şahıs olarak, yeniçerilere Allah'ın rızkının ulaşmasına vesile olur, onları besler, karşılığında da mutlak bir itaat beklerdi.¹⁰ Böylece padişah ile yeniçeriler arasında kökeni çok eskilere dayanan bir anlayışa göre bir *tuz-ekmek hakkı* oluşmaktaydı.

Anlaşıldığı kadarıyla padişah ile kulları arasındaki bağın oluşmasında etkili faktörlerden birisi olan, yeniçerilerin rızıklarına vesile olan padişahlarına itaat etmeleri gerektiği inancının ortadan kalkması olmuştu.

Kökeni kadim zamanlara dayanan bu anlayışa göre; “*bir birini tanımayan iki kişi, bir münasebetle, birbirlerinin ekmeklerini, yemeklerini yerler. Aynı sofradan alınan nasip ile ikram edilenin minneti, onlara bütün bir ömür unutulmayacak samimiyetin ve dostluğun kapılarını açar. Bu samimiyet ve dostluk onları bir kalp yapar. Artık birbirlerine kötülük edemezler. Karşılıklı itimadın ve civanmertliğin asil bir örneği olan bu ruh ve fikir birliği bir yemin hükmünde ve değerindeki hüviyetiyle kutsallaşır.*”¹¹ Böylesi bir hukuku çiğneyen, kendisine Allah tarafından verilen nimete vesile olan kişiye

⁷ *Kavanin-i Yeniçeriyân*, s. 221.

⁸ Öztelli, 1997, s. 279.

⁹ “*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiysin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.*” *Kur'ân-ı Kerîm*, (Bakara 172), s. 25.

¹⁰ Padişah ile reaya ya da tebaa arasındaki ilişki ve padişah ile ordu arasındaki ilişki hakkında daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. İnalçık, 1994, s. 5-26. Ordu mensuplarının padişaha itaatinin farz olması hususunda bkz. Şehzade Korkut, 2013, s. 67-68.

¹¹ Elçin, 1966, s. 164-171.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

başkaldırması, “yediği tasa pislemiş” sayılırdı ki böylesi bir insanı nitelemek için *nankör* kelimesi kullanılırdı. Nankör kelimesi (نَانَكُور) kelimesi *nân* (ekmek) نَان ve *kör* كُور kelimelerinin birleşiminden ortaya çıkan ve yediği ekmeğe vesile olanı görmeyen, tuz ekmek hakkını gözetmeyen insan için kullanılmaktaydı.¹² İnsanların “*ekmek parası*” için çalıştığı, bu çabanın “*ekmek kavgası/ekmek davası*” olarak adlandırıldığı ve “*ekmek-Kuran*” üzerine yemin edildiği bir dünyada ekmek en *azîz* (*nân-ı azîz*) nimetlerden sayılırdı. Ekmeğine vesile olanı görmemekle itham edilmek ağır bir hakarete maruz kalmak demektir.

Osmanlı kültüründe söz konusu ilişkinin (tuz-ekmek hakkının) farklı bir türü de çorba vasıtasıyla ifade edilmekteydi. *Çorba*, bağlılığın ve itaatın simgesi olarak görülmekteydi ve ancak itaat /bağlılık neticesinde hak edilmekteydi. Nitekim tasavvuftaki ifadesiyle ancak “*tekkeyi bekleyen çorbayı içer*”di. *Çorba*, padişah ile yeniçeriler arasındaki ilişkinin de bir sembolüydü. Yeniçeri Ocağı’nın cemaat ortaları ile ağa bölükleri subaylarının ortak unvanı “*çorbacıbaşı*” idi. Üç ayda bir yapılan ulufelerin (maaşların) dağıtımı sırasında yeniçerilere saray mutfağında pişirilmiş *çorba* ikram edilirdi. Yeniçerilerin itiraz etmeksizin çorbayı içmeleri itaatlerinin, çorbayı içmemeleri de isyan etmek üzere olduklarının bir göstergesi kabul edilirdi.¹³ Çorba kazanlarının meydana çıkartılıp, devrilerek içindekinin dökülmesi bir anlamda “*bundan gayri biz senin padişahlığını, senin kulun olmayı, senin vesilenle ulaşan nimeti kabul etmiyoruz*” anlamına gelmekteydi.

Yeniçeriler 14 Haziran 1826 günü son kez isyan ettiklerinde, kazan kaldıranlar kazanın devrilip kendi ocaklarını söndürmesi ihtimalini çok da fazla ciddiye almamışlardı. Nitekim isyan bastırıldıktan sonra, *ocağın söndürülmesine* dair tarih düşüren dönemin ünlü şairi Keçecizâde İzzet Molla, bu hadiseyi şu meşhur şiiriyle yâd edecekti:¹⁴

“*Tecemmü' eyledi meydân-ı lahme,
İdüb küfrân-ı ni'met nice bâğî,
Koyup kaldırmada ikide birde,
Kazan devrildi söndürdü ocağı.*”

Ocak kaldırıldığı gün 6.000 yeniçeri öldürülmüş, bir kısmının cesetleri ayaklarından birbirlerine bağlanarak eşeklerle sürüklenerek Ahırkapı İskelesi’nden denize atılmıştı. Sokaklarda kalan cesetler de köpekler tarafından parçalanmıştı.¹⁵ Anlaşıldığı kadarıyla II. Mahmud, kanlı bir *zafere* kazanmıştı.

¹² Develioğlu, 2001, s. 806; Samsakçı, 2007, s. 190-191.

¹³ Ünal, 2011, s. 174.

¹⁴ Keçecizâde İzzet Molla, 2004, s. 748.

¹⁵ Esad Efendi, 2000, s. 647; Ahmed Cevdet Paşa, XII, s. 207; Mehmed Dâniş, 1994, s. 54-55; Walsh, 1836, s. 269.

Yeniçeri Ocağı, kanlı bir şekilde ortadan kaldırılarak *zafer* kazanıldıktan sonra, olayın tarihinin yazılması ve tebaa katında da yapılanın meşruiyetinin temini gerekmiş, konuyla Vakanüvis Esad Efendi görevlendirilmişti. Esad Efendi Ocağın kaldırılmasını *Üss-i Zafer* adlı eserinde irdeledi. *Üss-i Zafer* ismi, ebced hesabına göre 1241 (1826) tarihine denk gelmekteydi. Eserin isminin Ocağın kaldırılmasına tarih düşürme kaygısıyla seçildiği anlaşılmaktadır.¹⁶ Ancak isimle ilgili gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus da, eserin isminin anlamıdır. Zira Esad Efendi, eserine *asıl zafer/temel zafer* anlamına gelen bir isim seçmekle, yeniçeriliğin kaldırılmasını, ancak düşmanın yenilgiye uğratılması durumunda kullanılabilir bir kavram olan *zafer* ile nitelemektedir ve eserin yazımını talep edip, basımını teşvik eden¹⁷ devlet de bu tanımlamayı kabul etmişti. Dolayısıyla devlet de ordusunun kanlı bir şekilde ortadan kaldırılmasını *zafer* olarak görmektedir. Bu dönemde yazılan ve Yeniçeri Ocağının kaldırılmasını anlatan diğer eserlere de benzer şekilde *zafer*, *fetih*, *başarı* (*Emare-i Zafer*, *Gülzar-ı Fütühat*, *Nusretnâme*) gibi manalar içeren isimlerin seçilmesi¹⁸ bu bakımdan manidardır. Bu tavır Ocağın kaldırılmasından sonra kaleme alınan eserlerde de devam etti. Zira daha sonra kaleme alınan bir eserde Ocağın kaldırılmasına verilen isim “*gaza-yı ekber*”di.¹⁹

II. Mahmud, Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra Batı orduları tarzında kurduğu ordusuna “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*” (*Hz. Muhammed’in Zafer Kazanan Askerleri*) adını verdiği²⁰ bundan sonraki mücadelelerinde de *muzaffer* olacağını ilan etmekteydi.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ilk sınavını Rusya üzerine yapılacak seferde verecekti. Ordunun sefere çıkma zamanı müneccimbaşının tayin ettiği (15 Eylül 1828) vakte göre belirlendi. Görüldüğü üzere II. Mahmud da *eşref saatinin* uğuruna inanmaktaydı. Ordusu sefere çıkarken ulema, devlet erkânı ve üst rütbeli askerler ile birlikte, cümle kulu gibi o da başına cihadın sembolü al şal ve kaput sarmıştı. Törene katılanlar, boyunlarına taktıkları *en’âm-ı şerif* kesesi ve kuşandıkları kılıçlarla hem Kuran-ı Kerim’in manevî korumasına hem de Allah’ın yardımıyla bileklerine olan güvenlerini ifade eder gibiydi. Tebaasının her kesiminden insan orduyu sefere uğurlamaya ve muzafferiyeti için duaya geldi ve ordunun muzafferiyeti için dua etti. II. Mahmud, tarihinde Sancak-ı Şerif yanında akşam namazını kıldıktan sonra ordusunun muzafferiyeti için dua etti (17 Eylül 1828) ve zikir ile meşgul oldu. Ardından kışla içerisindeki camiye geçilerek, pek çok ordu mensubunun da

¹⁶ Esad Efendi, 2000, s. LV.

¹⁷ BOA. HAT. 289/17350.

¹⁸ Erdoğan, 2009, s. 71- 107; Şirvanlı Fatih Efendi, 2001; Arslan, 2000, s. 319- 370.

¹⁹ Tayyâr-zâde Atâ, III, 2010, s. 178.

²⁰ BOA. MAD. 8368, s. 8-9; BOA. MAD. 9002, s. 4-5.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

hazır bulunduğu törende topluca zikir çekildi. Padişah cuma namazı için Eyüp Camine gitmişti (19 Eylül 1828). Padişah için türbeden seccade talep edildi ve Fatih Sultan Mehmed'in seccadesi II. Mahmud için serildi. Padişahın bu seccadede namaz kıldığı günlerde, 4.000'den fazla düşman askerinin öldürüldüğüne dair sonradan gelen mektup, *zaferin* müjdecisi olarak yorumlanmıştı.²¹

II. Mahmud, savaş arefesinde Merkez Efendi'nin türbesini ziyaret etmişti (12 Ekim 1828). Bu ziyaretin ardından Cerrahbaşı el-Hac Osman Efendi yeni ordunun *zafer* kazanacağını ve padişahın da *muzaffer* olacağını müjdeleyen bir rüya görmüştü.²² *Zafer* kazanılacaktı ve endişeye mahal bulunmamaktaydı.

Her ne kadar kudretli bir padişah da olsa II. Mahmud da savaş öncesinde Ebû Eyyüb el-Ensârî gibi bir sahabe ile Merkez Efendi gibi bir velinin türbelerini ziyaret etmek istemişti. Peki, Fatih Sultan Mehmed'in seccadesi üzerinde namaz kılmaktan ne ummuş olabilirdi?

Padişah da olsa neticede bir insandı ve manevî olarak onun da desteğe ihtiyacı vardı ve fetihlerinden/zaferlerinden ötürü tarih tarafından "*fatih*" unvanıyla anılan büyük cediti Fatih Sultan Mehmed'in seccadesi üzerinde yaptığı duaların kabul, ordusunun da muzaffer olacağını ummuştu.

Tebaanın bir kısmı zaferden emindi. Peki devlet, ordusunun zafer kazanacağından, girilen savaştan muzaffer bir şekilde dönüleceğinden emin miydi? Rusya ile yapılacak savaşta ordu kaymakamlığına, Halil Rıfat Paşa tayin edilmişti. Halil Rıfat Paşa'nın emrine İstanbul, Edirne ve Selanik taburlarından süvari ve piyade askeri verilmişti. Kaymakama yazılan hükümde; yeni ordu ilk kez harbe gireceğinden *zafer* için elinden geleni yapması istenmekteydi. Devlet aksi yönde bir gelişmenin *efkâr-ı umûmiyeyi* (kamuoyunu) ters yöne çevirebileceği ve yeni ordu aleyhine gelişmelerin olabileceği endişesindeydi.²³

Yine de olaylar kendisine müjdelenen rüyalarındaki gibi gelişirse, II. Mahmud'un muzaffer olmaması için hiçbir neden bulunmamaktaydı. Peki, gerçekten de tarihin akışı bu yönde mi oldu? *Zehî hayal-i muhal* (ne güzel olmayacak hayal)...!

Edirne'nin muhafazası için 10.000 askerle Edirne'ye gönderilen Osman Paşa, 24 Ağustos 1829 tarihinde bizzat İstanbul'a gelerek, şehrin düşmanın eline geçtiği haberini II. Mahmud'a bildirdiğinde, anlatılanlara göre; padişah önce paşanın sözlerine inanmamış ardından da *ağlayarak*, memleketin içine düştüğü durumu ilgili kendisini bilgilendirmedikleri için devlet adamlarına sitem etmişti.²⁴

²¹ Abdülhak Molla, 2013, s. 5-10.

²² Abdülhak Molla, 2013, s. 14-15.

²³ BOA. C.AS. 12037 (29 Z. 1243/12 Temmuz 1828).

²⁴ Slade, 1854, s. 198-203.

Ordunun Ruslar karşısında başarısız olması ve Edirne'nin düşmesi sonrasında başkentte padişah ve reformları aleyhindeki muhalif düşünceler daha yüksek sesle terennüm edilmeye başlanmış, hiç de küçümsenemeyecek bir karşıt grup türemiştir. Yeniçeri taraftarları yeni ordu içerisine sızdığından, bu muhalif grubun reformlar ve yeni ordu aleyhine bir karşı devrime girişebileceğinden şüphelenilmekteydi. Ordu içindeki muhaliflerin temizlenmesine çalışıldı.²⁵ Böyle bir ortamda padişahın iktidarı ve reformlarının geleceği açısından zararlı olabilecek düşüncelerin ifade edilip yaygınlık kazanmasına göz yumulamazdı. Bu şartlar altında II. Mahmud ve reformları aleyhine görüş beyan edenler ya da padişaha ve reformlara muhalefetle suçlananlar ölümle cezalandırılmaya başlandı. Bu şekilde cezalandırılanların birisi de Karadeniz Boğazı Nazırı Hamid Ağa'ydı. Hamid Ağa, yeniçeri ümerasından olmasına rağmen, Ocak kaldırılırken hizmeti görüldüğünden kapıcıbaşılik görevi ve çeşitli hediyelerle ödüllendirmişti. Hamid Ağa, devlet yanlısı tutumundan dolayı ödüllendirilmiş olsa da; yeni ordu Rusya karşısında başarısız olunca sarf ettiği "*gâvur ta 'liminin semeresi görüldü, haydi cenk et bakalım*" şeklindeki sözlerinden dolayı idam edildi. Kesik başı Bâb-ı Hümâyûn'da sergilendi.²⁶ Hamid Ağa'nın dostu Sir Adolphus Slade daha sonra hatıratında olayın ayrıntılarını uzun uzun anlatacaktı.

Kaptan Paşa sarayda bir meclise katıldıktan sonra, Hamid Ağa'nın idam fermanıyla Büyükdere'ye dönmüştü. Sabahleyin Kaptan Paşa'nın gemisinden hareket eden bir filika Hamid Ağa'nın yalısı önünde durdu. Filika yanaştığında Hamid Ağa daha yeni uyanmıştı ve subay Kaptan Paşa'nın kendisini görmek istediğini söyledi. Hamid Ağa, Kaptan Paşa'nın niçin kendisini görmek istediğini sorunca, gidince öğreneceği cevabını aldı. Hamid Ağa abdest alıp sabah namazını kıldı ve filikaya binerek oradan uzaklaştı. Slade de bu sırada giyinmişti ve rıhtımın iskelesine yanaştığında uzaktan sadece Hamid Ağa'nın veda ederken söylediği birkaç sözü duyabildi. Hamid Ağa, Kaptan Paşa ile dost olduğundan subayların hepsi genelde kendisine iyi davrandıkları halde o gün subaylar tarafından hakaretle karşılanmıştı. Hamid Ağa hakaretle karşılanınca başına gelecekleri anladığından ellerini göğsüne çapraz bağlayarak sükûnetle akıbetini beklemeye başladı. Sonra idam fermanı kendisine okundu, reyaya zulüm ile suçlanmaktaydı. Hakkındaki ithamları cevap vermeden sessizce dinledi. Bu sırada Kaptan Paşa geldi. Hamid Ağa, son bir ümitle *aman* dedi. Ancak Kaptan Paşa kavaslara hükmün yerine getirilmesini emretti. Hamid Ağa, tutularak hapisaneyeye indirildi. Slade de dostunun kendisine söyleyeceği son bir şey olabileceği düşüncesiyle arkalarından gitti. Ancak kendisini çağırın Kaptan

²⁵ Slade, 1854, s. 226-227; BOA. HAT. 340/19426; 340/19438.

²⁶ Ahmed Lütfi Efendi, II-III, 1999, s. 385; Abdulhak Molla, 2013, s. 74-75, 96.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

Paşa onu kamarasına götürerek, cezanın infazını görmesini engelledi. Biraz önce merdivenden sağlam bir şekilde inen adamın başı kısa bir süre sonra bir tabak içerine konularak yukarı çıkarılmıştı. Hamid Ağanın malına ve eşyasına el konuldu. İdamdan sonra Hamid Ağa'nın kâtibi serbest bırakıldı. Bu durum Hamid Ağa hakkındaki ithamların asılsız olduğunun bir göstergesiydi. Onun idamının ardından cariyesi Kaptan Paşa'nın adamlarından birisine nikâhlandı, var olan birkaç eşyası da mezatta satıldı.

Padişahın ve reformların aleyhinde konuşma gafletine düşen yalnızca devlet görevlileri değildi. Bu nedenle tebaanın düşüncesinin de kontrol altında tutulması gerekiyordu. Padişahın aleyhinde olmakla suçlananların bazıları öldürülüp cesetleri Marmara Denizi'ne atılıyor, bazıları ise sokak ortasında infaz ediliyordu. Sokaklarda kesilmiş başları sağ koltuklarının arasında cesetler, cesetlerin üzerinde yaftalar ve yaftaların üzerlerinde taşlar bulunmaktaydı. Bu sırada kurunun yanında yaş da yanıyordu. Balık pazarındaki kahvehanelerden birisi yeniçeriliği tekrar kurmak isteyenlerin toplandığı bir mekân haline gelmişti. Bir gün sebze satan bir dükkândan alışveriş ederken, görevliler yanına geldiğinde kahveciye o soruyu sordular. “*Adın ne?*” Kahveci adını söyler söylemez hemen oracıkta diz çöktürülerek kafası kesildi ve fesatçılara ibret olsun diye kahvehanesi yerle bir edildi. Akıbetleri böylesi bir ölüm olanların göğüslerine suçlarını belirten bir yafta konuyordu. Tebaanın çoğu yaftalara bakmaksızın uzaklaşıyor, pek azı okuyordu. Ancak hiç kimse söz söylemeye ve tenkitte bulunmaya cesaret edemiyordu. Bu şekilde en ufak bir muhalefet belirtisi gösterenin akıbeti ölüm oluyordu. Şüpheliler sokak sokak aranıyordu. Herkesin göreceği ulu orta bir yerde yakalanırlarsa hemen oracıkta, tenhada bir yerde yakalanırlarsa en yakın geçit yerinde öldürülüyorlardı. Şüphelilerin yargılanmaları çok çabuk ve sert oluyordu. “*Senin adın ne?*” “*Sen filan kişi misin?*” “*Adın Hasan mı?*” “*Ahmed mi?*” “*Sadık mı?*” Cevap veren kişi; “*evet ben Ahmed'im ne istiyorsunuz?*” Şeklinde cevap verdiğinde görevliler, canını alacaklarını söyleyip, gürültü etmeden diz çökmesini ve kaderine razı olmasını istiyorlardı. Yakalanan kişi, aranan kişinin kendisi olmadığını başka bir Ahmed olabileceğini belirtse dahi aranan kişinin *büyük gözlü* ve *büyük burunlu* bir Ahmed olduğu ve yakalananın da *büyük gözü* ve *büyük burnu* olduğundan suçlu bulunduğu söyleniyordu. Yakalanan şahıs ısrarla aranan adamın kendisi olmadığını söylese de padişaha asi olmak ve dinsizlik suçlamasıyla itham edilip daha sözünü bitiremeden başı oracıkta kesiliyordu.²⁷

Aleni cezalandırma devam ettiği gibi hafiyeler kullanılarak İstanbul'un kahvehanelerinde, meyhanelerinde ve tebaanın toplandığı daha pek çok yerde padişahın ve icraatlarından memnun olmayan kişiler araştırılıyordu.

²⁷ Slade, 1854, s. 229-233.

Hafiyelerce haklarında olumsuz söz söylenen kişilerin ölümden kurtuluşu yoktu. Bu sırada Serasker Hüsrev Paşa, cezalandırma hususunda adeta padişahın kasabı gibi davranıyordu.²⁸

Bu şekilde cezalandırılanlardan birisi de Hasan adlı bir delikanlıydı. Hasan, padişaha karşı isyan girişiminden sorumlu tutuldu. Kavaslarca yakalanarak tebaanın toplandığı bir sırada başındaki sarık çıkarılıp, saçları toplandı. Cellât suçunu okudu ve hakkında verilen hükmü ilan etti. “*Padişaha isyan!*” Bu suçun tek bir cezası vardı: *ölüm*. Hasan hakkındaki suçlamaları dinledikten sonra; “*Ey Mahmud suçsuz yere ölüyorum, ruhum peşinde olsun*” deyip birkaç kelime daha ilave ettikten sonra, cellât hazır olup olmadığını sordu. “*Hazırım*” cevabını alınca da tek darbeye Hasan’ın başını gövdesinden ayırdı. Maktulün kesik başı kolunun arasına konuldu ve cesedi gelip geçen tebaanın görmesi için orada bırakıldı.²⁹

Bu dönemde benzer nitelikte cezalandırılan başka şahıslarda oldu.³⁰ Sokaklarda *ibret-i âlem* adına bırakılan cesetlerin bir kısmı köpekler tarafından parçalandı. İnsan etinin tadına bakmış bu köpeklerin bir kısmı II. Mahmud zamanında, bir kısmı da 1910 yılında toplatıldı. Özellikle 1910 yılındaki sürgün sonrası köpeklerin bir kısmının sonu da oldukça hazin oldu. Köpekler, muhtelif nedenlerle toplatılarak Hayırsız Ada’ya/Sivri Ada’ya bırakıldılar; açlık, susuzluk ve hemcinslerinin saldırıları sonlarını getirdi. Binlerce köpeğin acı içindeki feryadı, İstanbul’dan dahi duyulacaktı.³¹

Tebaası üzerinde müşfik bir baba olma iddiasında olan bir padişah neden böyle kanlı cezalandırma yöntemleri benimsemişti? Yine neden kendisi aleyhine en ufak bir muhalefet belirtisini dahi şiddetle cezalandırmaktan çekinmiyordu? Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yerine kurulan ordu Rusya ile süregiden savaşta başarısız olmuştu. Bu dönemde padişahın ve yönetici kadronun icraatlarından memnun olmayan geniş bir kitle bulunmaktaydı. Bu soruların cevabını yine dönemin bir müşahidinin satırlarında buluyoruz.

Dönemin yabancı bir gözlemcisi; kendi asıl ordusunu kanlı bir şekilde ortadan kaldıran, tebaasının eskiden beri giydiği elbiseleri yasaklayıp *papaz elbisesi* giymelerini, başlarını tıraş etmelerini, kullanılagelen başlıkları yerine *gecelik takkesi* geçirmelerini emreden ve emirlerini kabul etmeyerek itiraz edenlerin kafasını kesen, bu *müstebit* padişaha karşı tebaasının öfke ve nefret hisleri içinde olduğunu ifade etmişti. Böyle bir ortamda maddeten ve manen güçlü bir devletin saldırısı karşısında tebaanın, yönetiminden memnun

²⁸ Slade, 1854, s. 233-234.

²⁹ Slade, 1854, s. 235-236.

³⁰ Ahmed Lütfi Efendi, II-III, 1999, s. 438.

³¹ 1910 yılındaki sürgün için bkz. Pinguet, 2009.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

olmadıkları bir padişahın etrafında birleşmelerinin ümit edilemeyeceği düşüncesindeydi. Tam bu sırada yeniçeriliği tekrar ihya etmek isteyen bir grup türemişti.³² Padişah, aleyhine olan bir ortamda daha önceki tecrübelerinden de hareketle devlet idaresinde zaaf göstermenin nelere mal olabileceğinin farkındaydı. Zira şehzadelğinde yaşadığı bazı olaylar da II. Mahmud'un merkeziyetçi ve hatta sert bir yönetim anlayışı benimsemesinde etkili olmuştu.

II. Mahmud yeniçerilerden nefret ediyordu ve nefretinde kendince haklı nedenleri de vardı. Zira iktidarı ele geçirmek isteyen bir hanedan mensubu ile destekçisi olan bazı yeniçeriler selefi III. Selim'i öldürmüşler ve kendisini de öldürmek istemişlerdi. III. Selim, kendisini öldürmeye gelenlerin elinden kurtulmak için odasının kubbesine çıkmıştı. Ancak tekrar dairesine inince, suikastçılar üzerine atlayıp boynuna ip takmışlar, çekiştirmeler sonucunda ip kopunca yeni bir ip takmışlardı. Bu sırada III. Selim, kendisini yakalayan bostancıya "*aman bana kıyma*" şeklindeki yalvarmalarına, ellerine sarılıp öpmesine ve kurtulmayı dilemesine aldırış etmeden lobudla dövülüp şişlenerek, kanlı bir şekilde öldürülmüştü. Şehzade Mahmud sonradan sirkâtibine de anlattığı üzere; bulunduğu yerden bütün bu vahşete şahit olmuş, Lalası Anber Ağa'nın kendisini bir odaya kaçırması ve adamlarından bazılarını silahlendirerek aldığı tedbir sayesinde öldürülmekten kurtulmuştu. Ancak Şehzade Mahmud, yapılanları unutmadı ve tahta geçtikten sonraki ilk icraatı, III. Selim'in cenazesinin defnedilmesi, bir sonraki ise III. Selim'in katledilmesinde rolü bulunan saray görevlilerinin idam edilerek, mallarının müsadere edilmesi oldu.³³

III. Selim'in öldürülmesinden bir müddet sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürüldüğü isyanda saraya yürüyen yeniçeriler karşısında *Sekban-ı Cedid* askerleri tutunamayınca II. Mahmud Hırka-i Şerif odasında fitnenin defi için dua etmişti. Padişah da kurtuluşu duada aramış Allah'ın yardımını dilemişti. Yanındaki kullarının yeniçerilere karşı kendisini korumaları karşısındaki duygularını şu cümlesiyle ifade edecekti: "[B]bugünkü günümde sizler benim uğur-ı hümayûnumda baş koyub dostuma dost, düşmen-i bedhâhıma düşmen oldunuz."³⁴ II. Mahmud için kendisini öldürmeye gelenler düşmanlarıydı ve canına kastedenlerin bu hareketlerinin cezasını o an vermeyecek, bilahare hatırlamak üzere tehir edecekti.

Selefinin kanlı bir şekilde gözlerinin önünde öldürülmesi ve ardından da sarayına yürüyen asilerce canına kast edilmesi, II. Mahmud'un psikolojisinde

³² Slade, 1854, s. 226, 231-232.

³³ Ahmed Efendi-Ârif Muhit Bey-Fezullah Efendi,2007, s. 231-233, 236-241; B.O.A. C.SM. 2069.

³⁴ Ahmed Efendi-Ârif Muhit Bey-Fezullah Efendi,2007, s. 270.

derin izler bırakacaktı. Bu olay, devlet yönetiminde otorite zaafının yaratacağı vahim sonuçlar hakkında bir hassasiyet geliştirmesine neden olacaktı. Nitekim bundan dolayıdır ki, tasarladığı reformlarının önündeki başlıca direnç odağı olarak gördüğü Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırdıktan sonra dahi yeniçerilere duyduğu öfkesi dinmiş değildi. Hatta II. Mahmud kanlı bir mücadele neticesinde yeniçerileri ortadan kaldırıp, *nâm-u nişânlarını yeryüzünden sildikten* ve hayatının en önemli *zaferlerinden* birini kazandıktan sonra dahi tam olarak yeniçerilerden kurtulamadı. Yeniçerilerin hatırası, öldükten sonra da onu rahat bırakmadı. Bu anlamda vefatından sonra türbesinin bulunduğu Divânyolu'ndaki caddeye Yeniçeriler Caddesi adının verilmiş olması³⁵ tarihin garip bir cilvesidir.

II. Mahmud daha merkezî bir devlet kurmak için birçok teşebbüste bulundu. Özellikle taşrada birer merkezkaç güç odağı haline gelmiş ayanların bir kısmının gücü kırıldı. Bu başarıların yanında başarısızlıklar da yaşandı. 1821 Rum isyanı çıktı, ardından da Yunanistan bağımsız oldu. Sırbistan özerk bir prenslik haline geldi. İran ile savaş başladı ve bitti. Son olarak 1806-1812 arasında ve 1828-1829 yılları arasında Rusya ile savaş devam etti. Cezayir Fransa tarafından abluka altına alındı.³⁶

Arabistan'da Vehhabi Ayaklanması çıktığında devlet ancak Mısır Valisi Mehmed Ali'nin yardımıyla bu gailenin üstesinden gelebildi.³⁷ Daha sonra Mısır Valisi Mehmed Ali isyan ettiğinde Osmanlı Devleti, öncelikle valisini-oğlunu asi ilan ederek dönemin şeyhülislamından ve ulemasından asi valisi ile onun oğlu İbrahim Paşayla savaşmanın caiz olduğuna dair aldığı fetvalarla onun tebaası katındaki saygınlığını yok etmek istedi.³⁸ Ancak Mehmed Ali'nin ordusu, II. Mahmud'un canı pahasına kurduğu yeni orduyu Humus, Belen ve Konya'da³⁹ üç kez yenilgiye uğrattığında, daha önce kendi ordusu karşında *muzaffer* olan padişah bu kez kendi valisi karşısında *mağlup* olmuştu. Bu manada yeni ordunun genel başarısızlığı hakkında padişahın yabancı bir hizmetkârının gözlemleri oldukça manidardı. "*Bu reformların çoğu görünürdeki şeylerden, isimlerden ve projelerden ibaretti. En zavallı eser de Rus ceketleri, Fransız talimnameleri, Belçika tüfekleri, Türk serpuşu, Macar eyerleri, İngiliz kılıçları ve her milletten öğretmenleriyle, Avrupa örneğine göre bir orduydü; ordu, tımarlılar, ömür boyunca mükellef nizamiye kıtalarıyla belirsiz süre için*

³⁵ Beydilli, 2012, s. 357.

³⁶ Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999, s. 10-22, 40-46, 53, 55-58, 59-77, 115-165, 214-226; 452-454, II-III, 1999, s. 315-351, 360-414, 606-620; IV-V, 1999, s. 898-908.

³⁷ Tayyâr-zâde Atâ, III, 2010, s. 177-178.

³⁸ BOA. HAT. 360/20081; 360/20081-A.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Shaw-Shaw, 2006, s. 25-85; Altundağ, 1998.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

yükümlü rediflerden müteşekkildi, bu kıtaların amirleri acemi askerler, askerleri de daha yeni mağlup edilmiş düşmanlardı.”⁴⁰

2-Yeni Kurumların Tesisi ve Toplumsal Reformlar

Padişahın tebaasının daha güzel bir dünyada yaşayabilmesi ve çağın gereklerince bir hayat sürebilmeleri için pek çok reform yaptığı bu gün bilinen bir gerçek. Peki, tebaasına çağın gereklerince bira hayat sunmak adına neler yapmıştı?

II. Mahmud, tebaasına modern bir yaşam sağlamak adına birçok yeniliği yürürlüğe koydu ve yeni kurumlar meydana getirdi. Modern bir devlet inşa etme niyetindeydi ve *modern devlet, sayan devletti*. Padişah da vergi ve asker kaynağı olarak görülen tebaasının mevcudunu bilmek istiyordu. Bu nedenle 1830-1831 yıllarında ilk nüfus sayımı yapıldı. Yine bu dönemde emlak ve arazi sayımı yaptırıldı.⁴¹

Eğitim için Avrupa'ya öğrenci gönderildi. Daha eğitimli insan kadrolarına sahip olmak amacıyla Tıbbiye, Rüştiye, Harbiye ve Bahriye Mektepleri kuruldu. Eşkinici Ocağı, Sekban-ı Cedid, Redif teşkilatı gibi birlikler kuruldu. Seraskerlik makamı ihdas edildi.⁴² Posta teşkilatı kuruldu, pasaport kullanılmaya başlandı. Askeri meselelerin görüşülüp daha sağlıklı karara bağlanması amacıyla Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Devlet işlerinin görüşülerek daha iyi kararlar alınması amacıyla Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî kuruldu. Ülke dâhilinde ziraat ve ticaretin geliştirilmesi için Meclis-i Ziraat ve Meclis-i Ticaret kuruldu. Sadrazamlık kaldırılarak yerine başvekâlet makamı ile yardımcılığı makamı oluşturuldu. Maliye Nezareti, Hariciye Nezareti gibi nezaretler kurularak devlet idaresinde yeni bir döneme girildi. Devlet memurlarına maaş tahsis edildi. Müsadere usulü kaldırıldı.⁴³

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yeniçeri ağasının makamı şeyhülislama tahsis edilerek şeyhülislam hem ulemanın hem de yargının yegâne sorumlusu haline geldi. Ocak mensuplarının toplanma mekânları olduğu gerekçesiyle kahvehaneler kapatıldı.⁴⁴ Zira burası insanların sosyalleşme mekânlarıydı ve muhalif düşünceler burada filizlenebilirdi. İmamlar hutbe ve vaazlarında bu olayın tebaaya anlatılması ve tebaanın itaatinin temin edilmesi

⁴⁰ Moltke, 1969, s. 285.

⁴¹ Ahmed Lütfi Efendi, II-III, 1999, s. 640-643; I, 1999, s. 205; IV-V, 1999, s. 931-932.

⁴² Ahmed Lütfi Efendi, II, 1999, s. 444; IV-V, 1999, s. 937; VI-VII-VIII, s. 1057; IV-V, 1999, s. 941; IV-V, 1999, s. 826-827; VI-VII-VIII, 1999, s. 1009; I, 1999, s. 92-100; IV-V, 1999, s. 960-964; Tayyâr-zâde Atâ, III, 2010, s. 147-148.

⁴³ Ahmed Lütfi Efendi, IV-V, 1999, s. 821-824, 896; 919-927, 931-932, 936-939.

⁴⁴ Ahmed Lütfi Efendi, IV-V, 1999, s. 893; Esad Efendi, 2000, s. 640- 641; Mehmed Dâniş, 1994, s. 74- 75; Ahmed Cevdet Paşa, XII, 1303, s. 205; Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999, s. 200.

konusunda görevlendirilmişlerdi. Yine Vakanüvis Esad Efendi'nin *Üss-i Zafer* isimli eseri, Ocağın kaldırılmasının gerekliliğinin tebaa katında anlaşılmasını sağlayacağı gerekçesiyle matbaada basıldı.⁴⁵

Tebaayı bilgilendirmek için matbaa imkânlar ölçüsünde kullanıldı. Kolera salgını, harp sanatı, modern talim usulleri, askeri istihkâmlar ve askerî nizam⁴⁶ gibi oldukça farklı konularda eserler matbaada basıldı.

Propaganda⁴⁷ kelimesi II. Mahmud'dan çok önce kullanılmış olmakla birlikte; Osmanlılar için bu kavram oldukça yabancıydı ve insanların henüz *medya* ve *propaganda* kavramlarından haberdar olmadığı bir devirde II. Mahmud, yazılı, sözlü iletişimin gücünün farkındaydı.

İlk resmi gazete Takvim-i Vekayi kuruldu ve başına da padişahın yılmaz destekçilerinden ulemadan Vakanüvis Esad Efendi getirildi. Gazete, padişahın icraatlarının haklılığının tebaasına ilanında etkili olarak kullanıldı. O kadar ki Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan 7 yıl sonra (5 Eylül 1833) Tırnova Naibi'nin kaleminden çıkmış gibi gösterilen bir ilamla ölü yeniçerilerin mezarlarından hortlayıp reayaya saldırdıklarına dair uydurma haberler yayımlandı.⁴⁸

Görüldüğü üzere II. Mahmud batı tarzı bir devlet inşa etmek için elinden geleni yapmaya çalıştı. Tüm bu çabası tebaasına daha güzel bir gelecek sağlamak adınaydı. Ancak II. Mahmud, her ne kadar reformcu bir padişah olsa da batılı görüntüsünün ardında dini hayatını yaşadığı bir iç dünyası vardı. Namazlarını cemaatle kılar ve cümle tebaasının da cemaatle namaz kılmasını isterdi. Kutsal gün ve gecelerde ibadet etmeye, arife ve bayram günlerinde dinî vecibeleri yerine getirmeye çalışır, teravîh namazlarını kılar, Kuran-ı Kerim ve Mevlid okutur, ara sıra da zikir ile meşgul olurdu.⁴⁹

Ayrıca Hz. Eyüb el'Ensâri gibi bir sahabenin, Merkez Efendi, Yahya Efendi, Nureddin el Cerrahî, gibi şeyhlerin, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid gibi atalarının türbelerini ziyaret ederdi. Yine Fatih Sultan Mehmed gibi bir ceddinin seccadesinde namaz kılmaktan mutluluk duyardı. Cuma namazlarını aksatmamaya çalışırdı. Yaşamının son anlarında dahi ibadeti terk etmemiş,

⁴⁵ B.O.A. C.A.S. 21923, 30942; Esad Efendi, 2005, s. 92- 97; Mehmed Dâniş, 1994, s. 64; Ahmed Cevdet Paşa, XII, 1999, s. 207; BOA. HAT. 289/17350; Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999, s. 151.

⁴⁶ Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999, s. 167, 187; IV-V, 1999, 773, 933-934; Tayyâr-zâde Atâ, III, 2010, s. 166-167.

⁴⁷ Bu kelime ilk olarak 1622 yılında İtalya'da *İnsanları İnanca Davet Etme Cemiyeti* (Sacra Congregatio de Propaganda Fide) adlı cemiyetin isminde geçer. Bkz. Guilday 1921, s. 478-494.

⁴⁸ İnce, 2009, s. 219-237.

⁴⁹ Ahmed Lütfi Efendi, IV-V, 1999, s. 893. BOA. MAD. 8368, s. 8; 9002, s. 4-6; Abdulhak Molla, 2013, s. 7-8, 9-10, 13-14, 35, 40-42, 48-49, 54, 59, 63-64, 82, 117, 125, 132-133; Ahmed Efendi-Ârif Muhit Bey-Feyzullah Efendi, 2007, s. 242, 244, 247; Ahmed Lütfi Efendi, II-III, 1999, s. 660.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

vefatından birkaç gün önce cuma namazı için kendisini Beyazıt Camii'ne taşıtmıştı.⁵⁰ Zahiren görüldüğü kadarıyla Allah'ın mütedeyyin *kullarından* biriydi. Geleneksel ve dinî değerleri önemsemekteydi.

Ordusunun sefere çıkışı için yapılacak alay-ı hümayun töreninin vaktinin belirlenmesinde, kızının evlilik tarihinin tespitinde müneccimbaşının tayin edeceği *eşref saatine* dikkat ediyordu. Bir yıllık icraatlarını tespit etmek için müneccimbaşının tayin edeceği vakte riayet ederdi.⁵¹ Birçok insan gibi onun da hurafelere inanma meyli vardı.

Dinî hayatına önem verdiği gibi gündelik hayatına da önem vermekteydi. Geleneksel şekilde piknik ve av amaçlı geziler tertip ettirmek, nakkare çaldırmak, güreş tertip ettirmek, deve güreşi yaptırmak, cirit, meddah/kukla ve köçek oynatmaktan, fişek donanması yaptırmak, okçuluk yarışması düzenletmekten hoşlanır, musikiden keyif alırdı. Görüldüğü üzere geleneksel şekilde eğlenmekten hoşnut oluyordu. Ancak onun dönemi aynı zamanda Avrupaî tarzda eğlence anlayışının Osmanlı topraklarında ilk örneklerinin de başlangıcı oldu. Padişah, pek çok kaynağın müttefikan zikrettiğine göre; içkiye düşküncü hatta ölümünün aşırı içki tüketimine bağlı siroz olup olmadığı doktor heyetleri tarafından uzun uzadıya yapılan tartışmalara konu oldu.⁵² II. Mahmud devrine kadar kadınlar ile erkeklerin birlikte eğlenmesi, üstelik de bir baloda dans etmesi görülmüş, duyulmuş şey değildi.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında barış anlaşması imzalanmasından dolayı düzenlenen ve İngiltere Büyükelçisi Sir Gordon'un ev sahipliğini yaptığı balo (4 Kasım 1829) Blonde Firkateyni'nde yapıldı. Balo aralıksız yağın yağmur nedeniyle planlanandan ancak birkaç gün sonra tertip edilebilmişti. Firkateynin arka kısmına Türkçe ve Rusça iki dilde *barış* yazılmıştı. II. Mahmud, ortamın uygun olmamasını bahane ederek baloya katılmayacağını bildirmişse de, devlet ricalinin katılmasına müsaade etmişti. Osmanlı Devletinin diğer katılımcıları arasında Serasker Hüsrev Paşa, Halil Paşa, Kapudan Paşa, Silâhdar Ağa, Kahvecibaşı Bekir Efendi, Baş Hekim Mustafa Behcet Efendi, Reis Efendi ve ulemeden Abdülhak Molla da bulunmaktaydı.⁵³ Abdülhak Molla, balonun ayrıntılarına değinmese de bu sırada II. Mahmud'un hizmetindeki bir İngiliz subayı olan Sir Adolphus Slade gecenin ve balonun

⁵⁰ Abdülhak Molla, 2013, s. 8, 14-15, 17, 24, 26, 28, 33, 36-37, 53, 55, 56-60, 97; Ahmed Efendi-Ârif Muhit Bey-Feyzullah Efendi, 2007, s. 241, 244, 248, Moltke, 1969, s. 284.

⁵¹ Abdülhak Molla, 2013, s. 2, 142; Pardoe, 2004, s. 167, 252.

⁵² Abdülhak Molla, 2013, s. 10, 41, 44, 45, 47-48, 50, 57, 70-72, 88, 100, 105, 107, 115, 117, 119-120, 123, 125-126, 140, Ahmed Efendi-Ârif Muhit Bey-Feyzullah Efendi, 2007, s. 241, 243-244, 245, 248, 275-276, 277; Ahmed Lütfi Efendi, II-III, 1999, s. 662-663; Mustafa Kâni Bey, 2010, s. 1-4, 77- 87; Akyıldız, 2000, s. 49-84.

⁵³ Abdülhak Molla, 2013, s. 108-109; Ahmed Lütfi Efendi, II, 1999, s. 443-444.

ayrıntılına dair ilginç bilgiler vermektedir. Osmanlı devlet ricalı açısından balonun en dikkat çeken katılımcıları şüphesiz Avrupalı bayanlardı. Ancak söz konusu bayanlar durumdan hiç hoşnut değil gibiydi. Zira kendilerinin sadece Osmanlıları eğlendirmek için çağırıldıkları düşüncesiyle İngiltere sefaretine tepkiliydiler ve Müslüman erkeklere karşı bir ön yargıları vardı. Onlara göre; Osmanlı erkeklerinin kadınlara karşı davranışları *kabaydı*. Ancak ön yargıya sahip olanlar yalnız onlar değildi. Aynı ön yargı Osmanlılarda da mevcuttu. Zira balonun katılımcılarından Abdulhak Molla, Avrupalı kadınları *kokona* olarak tanımlamamış mıydı? Bu kelime de en az bir önceki kadar sevimsiz sayılırdı.

Devlet ricalinin hepsi, baloya katılım hususunda aynı heyecanı paylaşmıyordu. Nitekim katılımcılardan Reis Efendi mütedeyyin/muhafazakâr bir müslüman olarak önce baloya katılmak istememiş, ancak kendisi dışında herkesin daveti kabul ettiğini, padişahın da baloya gidilmesi yönünde irade beyan ettiğini öğrenince katılmayı kabul etmişti. Dinin, hayatın akışında çok önemli olduğu Osmanlı toplumunda ilk balonun katılımcılarından bazıları, baloya eski alışkanlıkları gereği akşamüstü Kasımpaşa'daki Tersane'de kılınan namazı müteakiben sandallarla gitmeyi tercih etmişti.

Blonde Firkateyninin arka kısmındaki mizana direği yakınına katılımcıların oturması için divan kurulmuş, muhtelif kandillerle ortam aydınlatılmıştı. Katılımcılar sedire kurulmuşlar ve kendi evlerindeymişçesine ayakkabılarını çıkarmışlardı. Yemekten sonra, çay-kahve ikramı yapılmış, ardından da dans başlamıştı. Vals seyretmek için buldukları sedirden kalkan Osmanlılar, dans edenleri seyrederken hayretler içinde kalmışlardı. Kapıcıbaşı ve yaşı hayli ilerlemiş Serasker Hüsrev Paşa, gördükleri manzaradan oldukça etkilenmişlerdi. Kapıcıbaşı, kadınlı erkekli danstan o kadar etkilenmişti ki elli yedi yıllık “*ömrü hayatında böyle bir şey görmediğini ve artık ölse de gözlerinin açık gitmeyeceğini*” ifade etmekten kendisini alamamıştı. Yüksek rütbeli subayların haricinde daha alt derecede subaylar da baloya katılmışlardı. Padişahın yaverlerinden Avni Bey üzerinde fesi olmasa, boynundaki kravatı, ipek çorapları ve ayakkabılarıyla bir Avrupalıdan farksızdı. Şampanya ve likörler içilmiş, yemekler, elle değil “*gâvur icadı*” olarak görülen *çatal ve bıçakla* yenilmişti. Kadehler önce Avrupa hükümdarlarının, sonra İngiltere sefirinin, en son olarak da tüm katılımcıların şerefine kaldırılmıştı ki katılımcılardan bir kısmı da sarhoş olmuştu. Kaptan Paşa'nın Hazinedarı Nuri Bey, hem şarap, hem de şampanyayı fazlaca içince körkütük sarhoş olmuştu. Sarhoşluğun verdiği zihin bulanıklığı ile dans eden kadınlardan birine sarkıntılık etmek istediğinde, Sir Adolphus Slade kendisine engel olmuştu. Serasker Hüsrev Paşa, güzel bir kadına yaptığı iltifatları ileri bir seviyeye taşıyınca, kadın kendisini büyükelçiye şikâyet etmiş ve büyükelçinin müdahalesiyle Hüsrev Paşa'nın yanından uzaklaşabilmişti. O gece ilk kez bir

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

baloya katılan Osmanlıların bir kısmı, dans etmişler, alenen içki içmişlerdi. Baloda yaşananlar, tebaanın büyük çoğunluğunu oluşturan muhafazakârların tepkisini çekecek cinsten gelişmelerdi. Dinin, men ettiği içkinin alenen içilerek sarhoş olunması, padişah ve etrafındaki kadrosunun tebaasının bir kısmı tarafından dinden uzaklaşmış bir grup olarak algılanmasına neden olmuştu. Gecenin sonunda Kaptan Paşa Selimiye Kalyonu'nda, Hüsrev Paşa da sarayında bir balo vermek istediğini tüm katılımcılara ilan etmişti.⁵⁴ İngiltere sefaretinden 22 gün sonra 22 Kasım 1829 tarihinde Fransa elçiliği de bir balo tertip etmiş başta Hüsrev Paşa ve Kaptanpaşa olmak üzere önceki balodan oldukça mutlu ayrılan pek çok katılımcı bu baloya katılma fırsatı kaçırmamıştı. Osmanlı devlet adamlarının bir kısmı yabancı misyon üyelerince verilen balo davetlerine katılmayı sevmişlerdi. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra 1833 yazında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan ittifakın akabinde Mahmudiye adlı üç ambarlı bir gemide Tersâne-i Âmire Divânihânesi önünde verilen büyük ziyafetin ardından yapılan balo, bilindiği kadarıyla Osmanlılarca tertip edilen ilk baloydu. Balonun katılımcıları arasında Rusya murahhası Orlof'un eşi de bulunmaktaydı.⁵⁵ Anlaşıldığı kadarıyla balo, en azından devlet adamları arasında geçmişe nazaran daha fazla kabul görmeye başlamıştı.

II. Mahmud dönemi pek çok anlamda bir değişim dönemiydi. Yeme içme kültürü ve gündelik hayata dair bazı değişiklikler yavaşta olsa tebaanın bir kısmı tarafından kabul görmeye başlamıştı. II. Mahmud zamanında 1831-1832 yıllarında İstanbul'da bulunan Amerikalı doğa bilimci James Ellswort De Kay'ın müşahedeleri bu değişime ışık tutar mahiyettedir. İstanbul'da amiral rütbesini taşıyan Liman Reisinin evinde karşılaştığı manzara kendisini oldukça şaşırtmıştır. "...Bıçaklar, çatalar ve tabaklar İngiliz imalatıydı ve en pahalı cinstendi; masa nefis bir işçilik ürünü olan kristalden yapılmıştı; en hafif Fransız şaraplarından çıkarıldı; kısacası İngilizlere has titizlikten hiçbir farkı yoktu. Komşularımızın muhterem sakalları ve sandalyelerimizin arkasında dikilen silahlı ve al giysili hizmetliler olmasa Türkiye'de olduğumuza zor inanırdık".⁵⁶ Yine 1835-1836 yıllarında İstanbul'da bulunan Julia Pardoe, İşkodra Paşası'nın evine yemeğe davet edildiğinde gördüğü manzarayı şu ifadelerle anlatmıştı; "...gümüş çatalar, bıçaklar ve iskemleler... Ziyafetteki yerini almış [tı]. Çok güzel oymalı altın bir tepsiyle sunulan şarabı içtiğimiz kadehler nefis kesme kristaldendi. Masa goblen bir halının üzerine konmuştu."⁵⁷ Görüldüğü üzere II. Mahmud zamanında hatırlı bir batılı misafir ağırlayacak

⁵⁴ Abdulkhak Molla, 2013, s. 108-112; Slade, 1854, s. 248-254.

⁵⁵ Abdulkhak Molla, 2013, s. 111-112; Ahmed Lütfi Efendi, IV-V, 1999, s. 773.

⁵⁶ Kay, 2009, s. 242-243.

⁵⁷ Pardoe, 2004, s. 139.

devlet büyüğünün evinde çatal-bıçak sofralarda yerini almaktaydı. Ancak çatal bıçağın batılı bir misafir ağırlamanın dışında söz konusu ev sahipleri tarafından gündelik hayatta kullanılıp kullanılmadığını ya da kullanılırsa da ne kadar sıklıkla kullanıldığının bilgisine sahip değiliz. Şu var ki artık bazı evlerde yer sofrasının yanında masa, sedirin yanında da sandalye yer almakta, mutfakta ise çatal ve bıçak bulunmaktaydı.

Bu dönemdeki geleneksel eğlence anlayışına alternatif olarak ortaya çıkan bir diğer yenilikte *alafranga* müziği. Mehteran kaldırıldıktan sonra yerine Mızıkâ-yı Hümayun Bandosu kuruldu. Her gece nevbet töreni, mızıkâ çalınarak yerine getiriliyordu. Elçi kabullerinde mızıkâ çalınıyordu. Padişah da her fırsatta tebaasının karşısına mızıkâ ile çıkmaya çalışıyor,⁵⁸ tebaasını *alafranga* müziğe alıştırmaya çalışıyordu.

II. Mahmud'un bir diğer yeniliği de resim ile ilgiliydi. Kendisinden önce II. Mehmed, III. Selim, de portrelerini yaptırmıştı. Ancak hiçbiri portrelerini devlet kurumlarının duvarlarına astırmamıştı. II. Mahmud'un resme olan tutkusu tüm atalarından daha fazlaydı. Hatta yalnızca kendisinin değil çocuklarının portrelerini dahi yaptırmıştı.⁵⁹ Muhtemelen padişah şunun farkındaydı: *suret dahi en az sîret kadar önem arz etmekteydi* (imaj önemliydi!).

Padişahın portreleri devlet dairelerine büyük bir törenle hatta adeta toplumsal bir kutlama, tantana ve cümbüş ile gönderilmişti. Zabitan ve ümera nişanlarını takıp, sırmalı resmigeçit elbiselerini giyerek, Müşir Fevzi Paşa'nın yalısının önünde toplanmıştı. Resimleri taşıyan sandallarla gelen bir takım bahriye askeri ile iki tabur hassa askeri üçer topla birlikte mızıkâ eşliğinde Beylerbeyi Sarayı arkasında, bir taburu Nuhkuyusu Caddesi'ne, iki taburu Mehmed Paşa Köşkü'ne, Harbiye Taburu kışlasına doğru, altı adet top ile bir alay süvari Haydarpaşa Sahrası taraflarına, bahriye taburu da Bağlarbaşı tarafında, toplar ve mızıkâ eşliğinde saf düzenine geçip, selam verdikten sonra kırkar adım aralıklarla süvari ve piyade karakol kuvvetlerinin eşliğinde ümera, zabitan, hassa askerlerinden altmışar adet mülazım ve çavuşlar törende hazır bulunmuştu. Portreler, törenle faytona yerleştirildikten sonra, Ferik Fethi Paşa ile Çirmen Mutasarrıfı Mustafa Nuri Paşa, hassa ve mansûre müşirleri faytonun önünde ilerlerken, İzzet Bey ile Serasker Hüsrev Paşa da faytonu arkasından takip etmişlerdi. Tüm bu topluluk hep birlikte Selimiye Kışlası'na doğru yola çıkmış, II. Mahmud da alayı seyretmek için deniz yoluyla kışlaya gelmişti. Yolda mızıkâ çalınmış, kışlaya ulaşıldıktan sonra vüzerâ ve ümera atlarından inmiş, kurbanların kesilmesini bir şeyh tarafından yapılan dua takip etmişti.

⁵⁸ Tayyâr-zâde Atâ, III, 2010, s. 149-150; Abdülhak Molla, 2013, s. 15-16, 52-53, 87-88, 120; Slade, 1854, s. 71-72.

⁵⁹ Angiello, 2011, s. 124-126; BOA. HAT. 142/5881; 653/31944; Slade 1854, s. 71.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

Sünbülüyye Şeyhlerinden Yunus Efendi de bir Fatıha okumuş, müteakiben de 21 pare top atılmış ve askerlere portrenin önünde geçit töreni yaptırılmıştı. O gece Selimiye Kışlası kandillerle aydınlatılarak, havaî fişek gösterisi tertip edilmişti. Bu törenin bir benzeri de Bâbîâlî'ye gönderilen portre için yapıldı.⁶⁰

Anlaşıldığı kadarıyla II. Mahmud cemalinin tüm tebaasına ayan olması arzusundaydı. Ancak bu bahtiyarlıktan yalnızca tebaanın nasiplenmesi ve diğer hizmetkârlarının mahrum kalması kabul edilemezdi. Yurt dışına gönderilen sefirlerin her birine tasvir-i hümayun verilmekteydi. Zira tüm sefaretlerde padişahın tasvirinin bulunması emredilmişti.⁶¹ İngiltere kralı, Fransa kralı, Prusya Prensi, Rusya sefiri gibi yabancı ülke hükümdarlarına ya da diplomatik temsilcilerine padişahın dostluğunun nişanesi olarak tasviri gönderilirdi.⁶² Yabancı ülke temsilcilerinin kabullerinde yabancı misyon üyelerine padişahın bir portresinin hediye edilmesi adet haline gelmişti. Bu hediye, padişahın gösterdiği en büyük iltifatlardan birisiydi ve bu iltifata nail olan kişi kendisini şanslı saymalıydı. II. Mahmud, Prusya Prensi August'un orduyu tanzimi için kendisine gönderdiği risaleye karşılık olarak, Berlin'e sefir tayin edilen Kâmil Paşa ile birlikte *tasvir-i hümayun*uyla süslü bir kutuyu hediye olarak göndermişti. Yabancı devlet adamları/komutanlar padişahın değerli madenlerle ve taşlarla süslü tasvirlerine büyük bir ilgi göstermekteydi. Hatta bu dönemde Berlin'de II. Mahmud'un gerçek görüntüsünü yansıtmayan taklit resimleri dahi türemişti. Prusya devlet adamlarının ve halkının bir kısmı bu taklit portreleri gerçek zannederek evlerinin duvarlarına asıyordu. Berlin Sefiri Kamil Paşa, Prusya'nın ikinci seraskeri konumunda olan bir generalin evini ziyaret ettiğinde bu resimlerden birinin duvarda olduğunu bizzat görmüştü ve bu taklit resimler nedeniyle padişahın görünüşünün yanlış anlaşılmasından endişe etmekteydi. Bu nedenle de orijinal portrelerin kopyalarını yaptırmıştı.⁶³ Görüldüğü gibi padişah tüm tepkilere rağmen resimlerini yaptırmaktan çekinmemişti. Aşağıda sol tarafta bulunan resim, II. Mahmud'un bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen bir tasviridir. Sağ tarafta ise Berlin'de devlet adamlarının evlerinin duvarlarını süsleyen, padişahın gerçek görüntüsünden farklı bir resmi⁶⁴ bulunmaktadır.

⁶⁰ Ahmed Lütfi Efendi, IV-V, 1999, s. 882-884; BOA. HAT. 647/31724.

⁶¹ BOA. HAT. 479/23474; 677/33015-K; 677/33015-N; 677/33015-O; 828/37494-B; 637/31421; 677/33020.

⁶² BOA. HAT. 714/ 34088; 832/37533; 1179/46567; 1179/46567-A; 1187/46774; 1208/47346; 1208/47362.

⁶³ Ahmed Lütfi Efendi, IV-V, 1999, s. 884; BOA. HAT. 1172/46366; 1187/46774; 1209/47379-A.

⁶⁴ TSMK H.2143: II. Mahmud'a ait altın fildişi üzerine yağlı boya elmas tasvir-i hümayun. Resmin çerçevesi belgenin aslında olmayıp tarafımızca eklenmiştir. BOA. HAT. 1209/ 47379-C.

II. Mahmud, tasvir-i hümayunlarını devlet dairelerine astırırken aynı zamanda tebaasına sarığın yerine fes kabul ettirmeyi de amaçlamaktaydı. Zira fesli resimleriyle tebaaya örnek olmaktadır. Padişah kararlıydı, fes giyecek ve giydirecekti. Serasker Hüsrev Paşa kaptan iken, çoğunluğunu kölelerin oluşturduğu bir Fransız subaydan talim öğrenen Mısır Cihâdiye askeri gibi bir alay, nizâmiye askeri yetiştirmişti. Serasker olduktan sonra da bu askerleri Bâbıseraskeriye götürdü. II. Mahmud bu askerlerin talim şekillerini beğenince yeni kurulan ordunun bu şekilde talim yapması ve yine bu askerler gibi fes giymesini uygun gördü.⁶⁵ Bu amaçla Tunus'dan ustalar ve işçiler getirterek, İstanbul, Edirne, Bursa ve Selanik'te yerli üretim için çaba sarf etti.⁶⁶ Yeni ordu mensuplarına⁶⁷ fes giydirdi.

II. Mahmud, tüm ulema ve üst düzey devlet görevlilerin fes giymesi arzusundaydı. Bu arzusunu yerine getirme hususunda hiç kimsenin ona mani olmasına da izin vermedi. Nitekim tüm yenilik çabalarında destekçisi olan ve Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan önce şeyhülislam tayin ettiği Kadızâde Mehmed

⁶⁵ Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999, s. 187-190. BOA. HAT. 1303/50810.

⁶⁶ BOA. HAT. 317/18671; 318/18700; 318/18700-A; 318/18700-B; 319/18748; 319/18748-A; 320/18780; 324/18921; 324/18921-B; 324/18926; 324/18926-A; 324/18926-B; 326/18985; 327/19007-B; 328/19015; 328/19015-B; 328/19015-C; 328/19015-D; 328/19015-E; 328/19015-F; 328/19040; 328/19040-A; 328/19040-B; 455/22475; 455/22475-A; 455/22475-B;

⁶⁷ BOA. HAT. 295/17584; 297/17647; 298/17678; 309/18286; 316/18589; 319/18719-A; 320/18780; 326/18985; 320/18780; 324/18926-B; 326/18985; 327/18998-B; 327/19007; 327/19007-C; 328/19015; 328/19015-B; 328/19015-C; 328/19015-D; 328/19015-E; 328/19015-F; 328/19031; 328/19040; 328/19040-A.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

Tahir Efendi fesin kabulü konusunda kendisinden istenen onayı vermeyi reddedince azledildi.⁶⁸

II. Mahmud, cuma ve bayram namazları gibi ibadet günlerinde, elçi kabulleri gibi diplomatik törenlerde, hâsılı tebaasına cemalini gösterdiği her an fes giymeye özen gösteriyordu. Teşrifat ve protokol kurallarında padişahın bu arzusu gereğince değişiklik yapılmıştı.⁶⁹

II. Mahmud fes konusundaki kararlılığını tebaası dışında yabancı hizmetkârlarına da göstermek istediğiydi. Bu nedenle yabancı hizmetkârlarını kabulünde de fes giyiyor, hatta onlara da giydiriyordu. Ancak yabancı hizmetkârları da tebaasından çok da farklı düşünmüyordu: “*Padişahın maiyetinde bir Frenk olarak dikkati çekip kötü görünmemek için kırmızı külahlı [fes] bir Türk elbisesi giymiştim. ... imparatorun sonradan kırmızı fesimin bana pek yakıştığını bildirmeleriyle daha da arttı, fakat bu iddiayı şimdiye kadar hiç de doğru bulamadım.*” Yine “*sarık, hem yakışıyor, hem de maksada uygun; insanın kendini güneşten ve yağmurdan korumak isteğine göre şal başka tarzda sarılıyor. Buna karşılık şapka ile insan her an güneş çarpması tehlikesi ile karşı karşıyadır.*”⁷⁰

Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus işgali altında kalmakla karşı karşıya kalan Edirne’de tebaanın fes karşıtı takındıkları tutum gerçekten manidardı. Aralarında Anadolu’dan gelenler de bulunan insanlar Edirne’yi müdafaa etmek için silah dükkânlarından tabanca, kılıç vb alıyordu. İnsanların bir kısmı istemeyerek giydikleri fesleri atıp tekrar sarık sarıyorlardı. Bu sırada Sir Adolphus Slade, ihtiyar bir adama Aydos’daki ordunun neden yeterince mücadele etmediğini sorunca; ihtiyar öfkeyle başındaki kırmızı fesi göstererek “*başlarında bu şeyle mi?*” demişti ki Slade de fes’in gerçekten aptalca bir başlık olduğu kansındaydı. Zira fes, kullanıncı ne güneş ışınlarından ne de kılıç darbelerinden koruyamamaktaydı.⁷¹

Bir diğer İngiliz subayı Abercromby Trant’a göre de fes, bir askeri güneş ışığına, yağmura ve süvari kılıcına karşı korumada yetersiz kalmaktaydı.⁷² Bu problemin halledilmesi gerekiyordu ve çözüm önerisi yine bizzat sultandan gelmişti. Topçu birliklerinin kullandığı başlığa (fes) güneşli günlerde kullanılmak üzere bir siper vazifesi göreceken kenarlık takılmasını önerdi. Eğer güneşli günlerde fes bir kenarlıkla kullanılırsa kullanan askeri güneş ışınlarından koruyabilirdi. Ancak bu öneriye ulemanın itirazı gecikmedi. Eğer

⁶⁸ Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999, s. 136-137; Mac Farlane, II, 1829, s. 44-46.

⁶⁹ Abdülhak Molla, 2013, s. 22-23, 49, 55-56, 61-62, 65-67, 80-82, 106, 111.

⁷⁰ Moltke, 1969, s. 86, 95-96, 214.

⁷¹ Slade, 1854, s. 194.

⁷² Trant, 1830, s. 371.

fese bir kenarlık takılırsa namazda alınlar tam olarak yere dokunmayacağından secde yapılamazdı. Ulemanın bu sert direnişi karşısında padişah geri adım atmak zorunda kaldı ve fese bir kenarlık ilave edilmesi teşebbüsü bir öneriden öteye gidemedi. Bir kenarlıkla kullanılması planlan fesin namaz kılarken ters çevrilebileceği hiç kimsenin aklına gelmemiştir.⁷³ Bu öneri hayata geçirilemediği için fes hakkındaki şikâyetler varlığını devam ettirdi.

Ancak ne gariptir ki Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin festen önceki başlıkları *şubara* da kolaylıkla *yağmurdan* ve *yaştan* etkilendiği gerekçesiyle kullanımdan kalkmış ve *şubara* yerine fes kullanılmaya başlanmıştı. Ordunun yeni başlığı ve elbisesiyle ilgili olarak şeyhülislam konağında bir toplantı yapılmıştı. Önde gelen ulemadan bazılarının da katılımcı olarak hazır bulunduğu toplantıda, fesin kullanmanın caiz olduğu ifade edilmişti. Ancak kendisi problem olarak görülme de *püskülünün* problem oluşturabileceği endişesiyle *püskülünün* yarım parmak kadar kısaltılmasına karar verilmişti.⁷⁴

Fesin kendisine yöneltilen eleştiriler, püskülü içinde sarf edildi. Sultanın tebaasından bazı şahıslar dışında dönemin yabancı gözlemcilerinden de fesi ve püskülünü beğenmeyenler bulunmaktaydı. Nitekim 1835-1836 yıllarında İstanbul'da bulunan Julia Pardoe de "...mor ipek püskülü ve kesilmiş kâğıt süslemeleri olan, kırmızı çuhadan yapılma ve kimseye yakışmayan bir başlığın, yani fesin ..."⁷⁵ tuhaf bir başlık olduğu kanaatindeydi.

Fesin püskülün kullanımı büyük sıkıntılara neden olmaktadır. Önceleri bükülmemiş ipekten ya da gümüş tellerden yapılan bu püsküller, rüzgâr, yağmur gibi dış etkenlerden etkilenerek karmakarışık hale gelebilmekteydi. Çarşı pazarlarda başta Yahudi çocukları olmak üzere geçimini püskül taramaktan sağlayan bir zümre dahi türemişti. Fes tebaanın bir kısmı için "*püsküllü bela*" haline gelmişti. Bu duruma son vermek için 1845 yılında devlet görevlilerinin ve tebaanın örme püskül kullanmasına karar verildi.⁷⁶

Kılık kıyafet alanında yapılmak istenen bir diğer değişiklik de askere ve devlet memurlarına setre ve pantolon giymenin zorunlu hale getirilmesi oldu ki bu girişim büyük bir tepkiyle karşılandı. 1829 yılı ramazan ayında Hasan Bey ile Avnî Bey'e pantolon giydirilerek çarşı pazarda dolaşmaları sağlandı. Böylece bu yeniliğe karşı tebaanın vereceği tepki ölçülecekti. Ancak bu duruma tebaadan bazı insanlar sert tepki gösterince, bu iki şahıs aleni oruç yedikleri

⁷³ Kay, 2009, s. 169-170.

⁷⁴ BOA. HAT. 1303/50810.

⁷⁵ Pardoe, 2004, s. 17.

⁷⁶ Ahmed Lütfi Efendi, VI, VII-VIII, 1999, s. 1201.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

gerekçesiyle sürgüne gönderildi.⁷⁷ Ancak memurlara giydirilemeye de askerlere bu dönemde pantolon giydirildi. Bu pantolon Batı'daki askerin giydiklerine göre biraz daha boldu. Başlarındaki fes ve bol pantolonları dışında Osmanlı askerleri ile Batılı askerler arasında görünüm itibarıyla pek bir fark yoktu.⁷⁸

II. Mahmud'un bu tarz radikal yenilikleri tebaasının bir kısmında tepki gelişmesine neden oldu⁷⁹ ve dönemin bir gözlemcisi bu tepkiyi şu sözlerle ifade etmeyi tercih etmişti. “*Sultan Mahmud'un tebaası, hiçbir zaman mevcut imtiyazları ve gelenekleri değiştirmeyi reddettiği gerekçesiyle onu isyanla tehdit etmiş değil; tam tersine, asla ondan istemedikleri ve hiçte hoşlarına gitmeyen yenilikler getirdiği için ona kızgınlar. Bu felsefeyle, “Neden”, diye haykırıyorlar, “neden iyi olan bir şeyi değiştirmeye çalışıyor? Biz halimizden memnunsak daha ne isteyelim ki?”*”⁸⁰. Şüphesiz tebaadan bu şekilde bir düşünceye sahip olanlar az değildi. Ancak buradaki ifadelerin hoşnutsuzluktan öteye geçtiğini ve aleni bir muhalefete dönüştüğünü düşünmek yanlış olur. Zira aksi yönde bir teşebbüsün cezası genelde ölüm olmaktaydı. Nitekim tebaadan asi ruhlu birisi reformlarından dolayı padişaha “*gavur*” şeklinde hakaret edince padişahın adamları tarafından öldürülmüştü.⁸¹ Böylesi sert tedbirler dahi reformlarını beğenmeyen tebaanın bir kısmının eleştirilerini bitirmeye yetmedi.

Zira padişahın kılık kıyafet reformlarına yönelik eleştiriler, kendisi fâni âlemden göçüp gittikten sonra da devam etmiş gibi görünüyor. Sultan Abdülmecid döneminde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında patlak veren Kırım Savaşı'nda; İngiltere, Fransa ve Sardunya, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştı. Bu sırada müttefik İngiliz, Fransız ve Sardunya askerleri Rusya'ya karşı savaşmak için İstanbul'a gelmişti. Üsküdar'daki Selimiye Kışlası bu yabancı askerlere hastane olarak tahsis edilmişti. İngiliz askerlerinin arasındaki gaydalı ve kısa etekli İskoç askerleri dönemin İstanbul'unda derin bir şaşkınlık yaratmıştı. İstanbullular, İskoç askerlerine *donsuz asker* lakabını takmıştı. Tam Kırım Savaşının başladığı sırada Sultan Abdülmecid, II. Mahmud'un ordu mensuplarına giydirdiği Avrupaî kıyafetlerin tüm memurlar tarafından giyilmesini zorunlu hale getirdi. Böylece memurlar şalvar ve cübbe gibi geleneksel kıyafetler yerine pantolon ve setre giymeye başlamıştı. Ancak bu düzenleme bazı çevrelerin tepkisini çekmekte gecikmedi. Hatta bazı mutaassıplar pantolonla dışarı çıkmayı “*Gāvur mukallitliği*” olarak kabul edip, “*iç donuyla dışarı çıkmak*”la eşdeğer olduğunu dahi savunmuşlardı. Bu şekilde

⁷⁷ Ahmed Lütfi Efendi, II-III, 1999, s. 439.

⁷⁸ Kay, 2009, s. 169.

⁷⁹ Moltke, 1969, s. 282.

⁸⁰ Pardoe, 2004, s. 63.

⁸¹ Ahmed Lütfi Efendi, II-III, 1999, s. 385, 422, 442; Ahmed Rasim, 1342, s. 179; Jouannin-Gaver. 1840, s. 429.

giyinmek zorunda kalan memurlar da alay konusu olmuştu. Düzgün bir fiziği ve güzel bir yüzü olan kâtipler iyiden iyiye bu alayların hedefi haline gelmişti. İskoç alayı savaşa katılmak için İstanbul'dan ayrılırken, bir İskoç bestekâr bu alay için bir marş bestelemişti. Daha sonra dönemin pantolon, setre ve fes giyen devlet memurlarıyla alay etmek isteyen bir İstanbul külhanisi, bu marş şimdilerde “*Üsküdar'a Gider İken*” şeklinde başlayan şarkının sözlerini yazmıştı. Böylece sözleri bir külhaniye, bestesi ise “*donsuz askerlere*” ait marşın bir araya gelmesinden, bugün hâlâ terennüm edenlerin büyük keyif aldıkları bu şarkı meydana geldi.⁸²

Şarkı, dinleyenlere hâlâ keyif verirken, II. Mahmud'un fes giyilmesi yönündeki reformundan çok sonraları dahi, Osmanlı tebaasının en azından bir kısmının devletin kılık kıyafet ile ilgili düzenlemelerini kabullenmekte isteksiz olduğuna dair ilginç bilgiler de veriyor.

1874 yılına gelindiğinde dahi bir batılı gözlemci Osmanlı başkentinde kılık kıyafet reformlarının tam olarak oturmadığını gözlemlemişti. Ancak eskiye nazaran fes artık daha fazla kabul görmekteydi “*İnkılâpçıların ilerlemesi, yaşlı Türklerin mukavemeti, iki uç arasında tereddüt eden büyük halk kütlelerinin kararsızlıkları ve uyuşmaları, bir kelimeyle eski Türkiye ile yeni Türkiye arasındaki mücadelenin bütün safhaları kıyafetlerin gösterdiği çeşitlilik ile olduğu gibi ortaya çıkıyor. Alışkanlıklarından dönmeyen eski Türk hâlâ sarık sarıyor, kaftan giyiyor ve ayağına sarı sahtiyandan yapılmış ananevî çediklerini geçiriyor, daha sert olanların kallavî sarıkları var. Tanzimatçı Türk çenesine kadar düğmeli uzun siyah bir istanbulin, koyu renk sübyeli bir pantolon giyer, Türk kıyafetinden sadece fesi muhafaza etmiştir. Bunların arasında, en cüretkâr olan genç Türkler uzun siyah istanbulini çıkarıp atmışlardır, önü açık bir setre, açık renk pantolon giyerler, küçük zarif boyun bağı takarlar, ufak tefek ziynetleri, bastonları ve yakalarında karanfilleri vardır. Biriyle öteki, kaftan giyenle istanbulin giyenler arasında bir uçurum görülür: sadece isimleri müşterektir iki farklı halk göze çarpar. Sarıklı Türk cehennemini üstündeki kıldan ince kılıçtan keskin Sırat köprüsüne hâlâ tam manasıyla inanır, belli saatlerde abdest alır ve güneş batarken evine döner. İstanbullu Türk fotoğrafını çektirir, Fransızca konuşur ve akşamı tiyatrodan geçirir. Birde mütereddidler vardır, bunlardan bazıları sarığı hala muhafaza ederler ama küçük bir sarıktır bu, öyle ki, fesin küşat resmini bir rezalet çıkarmadan yapabilirler, bazıları hâlâ kaftan giyerler, lâkin fesi de benimsemişlerdir, bazıları eski usule göre giyinirler fakat artık ne kuşakları, ne çedikleri, ne parlak renkleri vardır, geri kalanını da yavaş yavaş terk edeceklerdir. Sadece kadınlar eski yaşmağı ve hatlarını gizleyen feraceyi muhafaza ediyorlar,*

⁸² Koçu 1952, s. 112-113; Koçu, 1967, s. 187.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

gelgelelim yaşmak tüylü hotuzu gösterecek kadar şeffaflaşmış ve ekseriya Paris modasına göre dikilmiş bir elbisenin üzerine giyilmiştir”...“Her sene binlerce kaftan kaybolmakta ve binlerce istanbulin ortaya çıkmaktadır, her gün eski bir Türk ölmekte ve Tanzimatçı bir Türk doğmaktadır. Gazete tesbihin, sigara çubuğun, şarap iyi suyun, yaylı araba arabanın, piyano davulun, Fransız grameri Arap sarf ve nahivinin, kargir ev ahşap evin yerini almaktadır. Her şey bozuluyor, her şey değişiyor. Belki de bir asra kalmadan, eski Türkiye’yi aramak için Anadolu’nun en uzak vilâyetlerine gitmek gerecek...” Görüldüğü üzere “değişmeyen tek şey değişim”in ta kendisiydi ve 1874 yılında Osmanlı başkentinde gördüğü değişimden cesaret alarak geleceğe dair tahayyülünü ifade eden batılı bir gözlemci gelecekteki İstanbul’u şu ifadelerle anlatmayı tercih etmişti: “İstanbul’u Galata köprüsünden seyrettiğim zaman ...gelecekteki İstanbul’u görür gibi oluyorum... Galata köprüsünün üstünde siyah bir silindir şapka ve bere selinden başka bir şey görülmeyecek.”⁸³

Mustafa Kemal Atatürk, 25 Kasım 1925 tarihinde şapka kanununu çıkardığında; II. Mahmud’un bin bir güçlkle giyilmesini sağladığı fes yerine şapka giyme mecburiyeti getirildi. Daha önce sarığın yerine getirilen fes, eskiden bir yenilik olduğundan, dinden uzaklaşma ve gelenekten kopma olarak algılanarak kabul görmemişti Geçen zamanla geçmişin yeniliği, gelenek haline gelmiş ve kutsallaştırılmıştı. Bu nedenle halktan fes yerine şapka kullanmaları istendiğinde kabul etmeyenler oldu.⁸⁴ Din görevlilerine görevlerini yerine getirirken fes giyebilme ayrıcalığı tanındı. Görevleri dışında onlar da şapka giymek zorundaydı.⁸⁵ Camideki cemaate ibadet ederken şapka giymek mecburi hale getirildi.⁸⁶ Şapka ile namaz kılmanın caiz olduğuna dair fetva alındı, Münyetü’l-Musalli ve Şerh-i Halebî gibi dinî kitaplardan yapılan alıntılarla durum halka anlatıldı.⁸⁷

Mustafa Kemal’i de II. Mahmud gibi reform düşüncesinden dolayı ağır şekilde eleştirenler oldu.⁸⁸ II. Mahmud, hem halife hem de sultan olmasına rağmen gene de tebaasının eleştirisinden kurtulamamıştı. Aradan yaklaşık iki yüzyıl geçip Osmanlı Devleti yıkılıp, yerine Cumhuriyet kurulduğunda, halka kendi düşüncelerini ifade etme hakkını veren bir lider aynı zamanda ilk eleştirilerin de hedefi olacaktı. Gerek II. Mahmud’un ve gerekse Mustafa Kemal

⁸³ Amicis, 2006, s. 114-115.

⁸⁴BCA. 30..10.0.0/102.667..10; BCA. 30..10.0.0/261.755..14; BCA. 30..10.0.0/104.679..4; BCA. 30..18.1.1/16.69..1.; BCA. 30..18.1.1/16.71..5.; BCA. 30..18.1.1/17.89..5.; BCA. 30..18.1.1/79.83..19.; BCA. 180..9.0.0/1.6..3.

⁸⁵ BCA. 51..0.0.0/3.15..25.; 51..0.0.0/13.108..10.; 180..9.0/1.6..6.

⁸⁶ BCA. 51..0.0.0/13.115..5.

⁸⁷ BCA. 51..0.0.0/2.13..23.; 51..0.0.0/13.114..57.

⁸⁸ BCA. 30..10.0.0/102.667..10.

Atatürk'ün bazı reformları kendileri ve kendilerinden sonra çokça eleştirildi. Her ne kadar bu gün halkın çoğunluğu ne sarık sarıyor ne de fes giyiyor olsa da, kutsallığın biricik adresi olan camilerde imamlar II. Mahmud'un kaldırmak istediği sarık ile Mustafa Kemal Atatürk'ün kaldırmak istediği fesi birlikte baş tacı ediyor. Dolayısıyla da her devirde olduğu gibi insanlar ya da eski alışkanlıklar kolay değişmiyor/değişim zaman alıyor.

Sonuç

II. Mahmud, çağdaşı milyonlarca *sıradan* insana göre bir *seçkin* olarak dünyaya gelmişti. Daha önceki şehzadelerin doğumlarında yapılan *veladet-i hümayûn* törenlerinden birisi de onun için tertip edilmiş, şehzadenin doğumu top atışlarıyla tebaaya duyurulmuştu. Devlet ricali, ulema, zabitan vb. şehzadenin *ömrünün uzun, bahtının açık olması* için dualar etmiş, şairler doğumu için tarih düşürme yarışına girmişlerdi. Sarayda seçkinlere mahsus bir eğitim almıştı. Dönemindeki sıradan insanlara göre konforlu bir yaşamı olmuştu.

Seçkinliğin de bazı kötü tarafları vardı. İktidarın nimetlerine ulaşmak isteyen bir başka hanedan üyesi, *nizâm-ı âlem* için bir başka hanedan üyesini öldürtebilmekteydi. III. Selim gözleri önünde kanlı bir şekilde öldürüldü. Ayaklanmada az daha Şehzade Mahmud da ölecekti. Psikolojisinde derin izler bırakacak olan bu olay, devlet yönetiminde otorite zaafının yaratacağı vahim sonuçlar hakkında bir hassasiyet geliştirmesine neden olacaktı. Nitekim bundan dolayıdır ki, tasarladığı reformlarının önündeki başlıca direnç odağı olarak gördüğü Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırdıktan sonra, bütün icraatlarında gözlemlenebilecek olan *merkeziyetçi/mutlakıyetçi* bir politika takip edecekti.

II. Mahmud, 1838 yılında aniden ölümüyle, ardında tarihçilerin ilgisini çekecek ve araştırmalarına konu olacak bir yaşam bırakmıştı. Günümüz tarihçilerinin çoğu, padişahın askerî başarı ya da başarısızlıkları kadar dönemindeki radikal reformları üzerinde yoğunlaşma eğilimindedir.

Zamanında yapılan reformlardan dolayı II. Mahmud, Osmanlı modernleşme tarihinin en önemli simalarından birisidir. Ancak yine bu dönemde kadınlı-erkekli balo yapılmasına müsaade etmesi, sarığın yerine fes giyilmesini mecburi hâle getirmesi, portrelerini yaptırarak devlet dairelerine astırması gibi bazı icraatları, onu tebaasının bir kısmının gözünde *mukallit* hatta *kâfir* bir padişah yapmıştı. Tebaanın farklı kesimlerinin padişahant beklentileri farklıydı ve her devirde olduğu gibi insanlar farklı düşünceler içerisindeydi.

Peki, II. Mahmud, hakkındaki bu düşüncelerin hangisine daha yakındı. Her ne kadar padişah olmasından dolayı bir seçkin olsa da, aslında onun da sıradan bir yönü vardı. Onun da bir birey kimliği bulunmaktaydı. Padişahın da

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

üzüntüleri, sevinçleri, heyecanları, hataları ve sevapları vardı. Nasıl ki hayatın *trajedi*yi, *komediyi* ya da *dramı* andıran yönleri varsa, bir insan hayatının da hataları ve sevaplarıyla *beyaz* ve *siyah* olduğu kadar *gri* yanları da vardı. Her ne kadar bir kişi tarafından *gâvurlukla* suçlansa da, o da dünyevî ya da uhrevî istekleri veya nedamet getirdiği pişmanlıklarından tövbe için Allah'a yakarmaktaydı. Allah'ın huzurunda diz çöküp, semaya doğru ellerini kaldırdığında, neticede o da bir *kuldu*. Her fâni gibi cenazesi musalla taşına konulduğunda cenaze merasimine katılanların sayısı dışında, yapılan tören, bir sıradan *kulunkinden* farksızdı.

Peki, padişah kendisini nasıl tanımlamaktaydı? Mümin/ Müslüman bir kişi miydi? İslâm dinine göre hesap günü geldiğinde ve imanından sual olacağına vereceği cevap neydi? Bunları bilemeyiz. Üstelik bizi de ilgilendirmez. Zira II. Mahmud'un yaşamının *seçkin* ve *sıradan* icraatları, *doğruları* ve *yanlışları* tarihin ve tarihçilerin inceleme alanına giriyor. Ancak fâni âlemin bitip, bâkî âlemin başladığı bu noktada görevimiz sona eriyor. Çünkü söz konusu kişi *padişah* da olsa, hatta tebaasının bir kısmı *kulları* olarak da adlandırılırsa, sonuçta o da Allah'ın bir *kuludur* ve “*imân kul ile Allah arasında olan bir konudur*”.

KAYNAKLAR

a-Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evrakı

1-Defter Tasnifleri

a-Maliyeden Müdevver Defterler (BOA. MAD.)

2-Belge Tasnifleri

a-Muallim Cevdet Tasnifi Askeriye Kısmı Belgeleri (BOA. C.AS.)

b- Muallim Cevdet Tasnifi Saray Maslahatı Kısmı Belgeleri (BOA. C.AS.)

c-Muallim Cevdet Tasnifi Sıhhiye Kısmı Belgeleri (BOA. C.SH.)

d-Hattı Hümayun Tasnifi Belgeleri (BOA. HAT)

b-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Evrakı

1-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu (BCA. 030.10)

2-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (BCA. 030.18)

3-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Diyanet İşleri Başkanlığı Kataloğu (BCA. 051..)

4-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Milli Eğitim Bakanlığı Kataloğu (BCA. 180.9)

c-Diğer Kaynaklar

Abdülhak Molla 2013 Abdülhak Molla, *Târîh-i Livâ-Sultan II. Mahmud Portresinden Farklı Bir Kesit*, haz. Mehmet Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ahmed Cevdet Paşa, XII, 1303

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, XII, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul.

Ahmed Efendi-Ârif Muhit Bey-Feyzullah Efendi, 2007 Ahmed Efendi-Ârif Muhit Bey-Feyzullah Efendi, *Saray Günlüğü 1802-1809*, haz. Mehmed Ali Beyhan, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

Ahmed Lütfi 1999 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, I / II-III / IV-V / VI-VII-VIII, Transkripsiyon: Yücel Demirel - Tamer Erdoğan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları - Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Ahmed Rasim 1342 Ahmed Rasim, *İstibdâd'dan Hâkimiyet-i Milliye'ye*, İstanbul Vatan Matbaası.

Akyıldız 1998 Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2, İstanbul, s. 209-222

Akyıldız 2000 Ali Akyıldız, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4, İstanbul, s. 49-84.

Amicis 2006 Edmonde de Amicis, *İstanbul (1874)*, çev. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

- Angiello 2011 Giovan Maria Angiello, *Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul.
- Arslan 2000 Mehmet Arslan, “Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâme'si”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.319-370.
- Beydilli 2012 Kemal Beydilli, “II. Mahmud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVII, İstanbul, s. 352-357.
- Câbî Ömer Efendi 2003 Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni) Tahlil ve Tenkidli Metin*, I, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Develioğlu 2001 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Elçin 1966 Şükrü Elçin, “Tuz-Ekmek Hakkı Deyimi Üzerine”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 164-171.
- Engelhardt 1999 Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan 2009 Mehtap Erdoğan, “Yeniçeriliğin Kaldırılışına Dair Tarihî ve Edebî Bir Eser: Emâre-i Zafer”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 29, Konya, s. 71-107.
- Guilday 1921 Peter Guilday, “The Sacred Congregation de Propaganda Fide (1622-1922)”, *The Catholic Historical Review*, VI/4, Catholic University of America Press, pp. 478-494.
- İnalcık 1994 Halil İnalcık, “‘Sultanizm’ Üzezine Yorumlar: Marx Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”, *Dünü Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi*, çev. Kemal Aydın Akagündüz, VII, İstanbul, s. 5-26.
- İnce 2009 Yunus İnce, “Tarihin Tahrifi ya da Yeniden İnşasına Örnek Bir Vaka: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması”, *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu. On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I (20-22 Mayıs İstanbul)*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara s.219-237.
- Jouannin- Gaver 1840 Joseph Jouannin, Marie Gaver, M. Jules Van, *Turquie*, Paris M DCCC XL (1840).
- Kavanin-i Yeniçeriyân* *Kavanin-i Yeniçeriyân-Yeniçeri Kanunları*, haz. Harun Toroser, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kay 2009 James Ellswort De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, çev. Serpil Atamaz Hazar, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Kaynar 1985 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara.

- Keçecizâde İzzet Molla 2004 Keçecizâde İzzet Molla, *Keçeci-zade İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkâr ve Hazan-ı Asar*, haz. Ebubekir Sıddık Şahin, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Koçu 1952 Reşad Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Koçu 1962 Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.
- Kütükoğlu 1994 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul
- Macfarlane 1829 Charles Macfarlane, *Constantinople in 1828*, II, London.
- Mehmed Dâniş 1994 Mehmed Dâniş, *Neticetü'l-Vekâyi'-Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, haz. Şamil Mutlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Moltke 1969 Feldmareşal Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Mustafa Kânî Bey 2010 Mustafa Kânî Bey, *Telhîs-i Resâilât-ı Rumât (Okçuluk Kitabı)*, haz. Kemal Yavuz–Mehmet Canatar, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Öztelli 1997 Cahit Öztelli, *Köroğlu-Dadaloğlu-Kuloğlu*, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Pardoe 2004 Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, çev. Banu Büyükbakkal, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Pinguet 2009 Catherine Pinguet, *İstanbul'un Köpekleri*, çev. Saadet Özen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Esad Efendi 2000 Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Esad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237- 1241/ 1821- 1826*, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- Esad Efendi 2005 Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005
- Samsakçı 2007 Mehmet Samsakçı, "Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz Ekmek Hakkı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXVI/36, İstanbul, s.181-199.
- Slade 1854 Sir Adolphus Slade, (Muchaver Pacha), *Records of Travel Turkey, Greece etc And of Cruise in The Black Sea With The Capitan Pacha*, London.

II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı

- Shaw-Shaw, 2006 Stanford J Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 1808-1975*, II, E Yayınları, İstanbul.
- Şehzade Korkut 2013 Şehzade Korkut, *Hallu İşkâli'l- Efkâr fî Hilli Emvâli'l-Küffar/ İslâm'da Ganimet ve Cariyelik, Osmanlı Sistemine İçeriden Bir Eleştiri*, haz. Âsım Cüneyt Köksal, çev. Osman Güman, İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul
- Şirvânlı Fatih Efendi 2001 Şirvânlı Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhât*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.
- Tayyâr-zâde Atâ III, 2010. Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Sarayı Tarihi Târih-i Enderûn*, III, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.
- Trant 1830 Captain T. Abercromby Trant, *Narrative of a Journey Through Greece, in 1830 with Remarks upon the Actual State of The Naval and Military Power of Ottoman Empire*, London 1830.
- Ünal 2011 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Walsh 1836 Robert Walsh, *A Residence at Constantinople During a Period Including The Commencement, Progress, And Termination of The Greek And Turkish Revolutions*, II, London MDCCCXXXVI (1836).